TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2026 LXVIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Kertész Balázs
Tatamér fehérvári prépost, királyi alkancellár élete

Fóti Miklós
Ferhád aga és bég életútja a váci harmincadtól a hódoltsági határszandzsákok kormányzásáig

Cziráki Zsuzsanna
Az erdélyi szász diplomácia színterei és eszközei a 16–17. században

Kustár Lídia
Kísérlet jakabházi Sallér Judit lánykorának és gróf tolnai Festetics Györggyel való házasságkötésének rekonstruálására

Cieger András
Jókai Mór és az újságírók első magyarországi egyesülete

Miklós Dániel
Pillanatképek a csehországi közhangulatról, 1938–1939

Figyelő
Kuffart Hajnalka, Kádas István és Czinege Szilvia beszámolói

Szerkesztőség

VARGA SZABOLCS
felelős szerkesztő

APOR PÉTER, ESZIK VERONIKA, KOLOH GÁBOR, SKORKA RENÁTA, TÓTH GERGELY
szerkesztők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

Közlési szabályzatunk a honlapunkon érhető el:
http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html

A 2026-os évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti Kulturális Alap

MTA MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVIII. évfolyam, 2026. 1. szám

TANULMÁNYOK

Kertész Balázs Tatamér fehérvári prépost, királyi alkancellár élete 1

Fóti Miklós Ferhád aga és bég életútja a váci harmincadtól a hódoltsági határszandzsákok kormányzásáig 29

Cziráki Zsuzsanna Az erdélyi szász diplomácia színterei és eszközei a 16–17. században 45

Kustár Lídia Kísérlet jakabházi Sallér Judit lánykorának és gróf tolnai Festetics Györggyel való házasságkötésének rekonstruálására 71

Cieger András Jókai Mór és az újságírók első magyarországi egyesülete 99

Miklós Dániel Pillanatképek a csehországi közhangulatról, 1938–1939 115

FIGYELŐ

Kuffart Hajnalka Az esztergomi érsekség Mátyás-kori számadásai (1486–1490). Egy magyar–itáliai vegyes könyvelési rendszer forráskiadvány-sorozatának első kötetei 133

Kádas István A Jagelló-kori portális adórendszer működése és buktatói. A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja keretében megvalósuló projekt bemutatása 143

Czinege Szilvia Széchenyi István leveleinek kritikai kiadása. Kutatási beszámoló 155

AZ ERDÉLYI SZÁSZ DIPLOMÁCIA SZÍNTEREI ÉS ESZKÖZEI A 16–17. SZÁZADBAN

CZIRÁKI ZSUZSANNA

SCENES AND TOOLS OF TRANSYLVANIAN SAXON DIPLOMACY IN THE 16TH AND 17TH CENTURIES

Below, I examine some aspects of the early modern diplomatic activity of one of Transylvania's significant communities, the Saxons, in the Principality of Transylvania, located in the contact zone between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire. The first part of the study presents three intertwined diplomatic practices. First, I examine the period in which Saxon dignitaries represented the interests of the Transylvanian state, particularly after 1556 when their status as Ottoman taxpayers was consolidated. The second category covers instances where Saxon politicians prioritised their own community above all else, even when their ambitions conflicted with the principality's objectives. The third group discusses the individual diplomatic policies of Saxon cities, which may have differed from those of the Saxon University and the principality. The second half of the study illustrates the informal tools that supported Saxon diplomatic activity, using a few examples to demonstrate the economic resources of the Saxons, their European networks relating to education and business, their reliable information-gathering practices, and their mobility within and outside the borders of Transylvania.

Keywords: Principality of Transylvania, Transylvanian Saxons, Transylvanian–Ottoman relations, Transylvanian–Habsburg relations, Kingdom of Hungary, actors of early modern diplomacy, Central European social networks, early modern autonomous communities

Kutatási előzmények

A történettudomány nemzetközi mezőnyében az utóbbi években bekövetkezett változások szerencsés módon megtörték a kora újkori birodalmak perifériáján elhelyezkedő kisebb-nagyobb politikai entitások esetében tapasztalt ignoranciát. Ebben bizonyára közrejátszott az a körülmény, hogy a helyi kutatások átlépték a korábbi nemzeti történet-

Cziráki Zsuzsanna, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Intézet. *A tanulmány az Európai Unió finanszírozásával (SMALLST ERC-project, CoG 101043451) készült. Az itt szereplő információk és állítások a szerző álláspontját képviselik, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy a European Research Council hivatalos véleményét. Sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem vonható felelősségre miattuk.*

írás kereteit és újabb szemléletű történetírói módszerekkel feldolgozott friss adalékokkal egészítették ki a birodalmi rivalizálásra és kényszerű együttélésre felépített nagy narratívákat. E folyamat következtében az Oszmán Birodalom és a keresztény Európa peremén elhelyezkedő oszmán vazallus államok kiléptek a korábban jellemző ismeretlenségből, ám még messze vagyunk az ideális állapottól. Az aktuális trendek alapján hol ütközőzóna, hol kontaktzóna megnevezéssel illetett régiók megértésében még több olyan alapkutatásra van szükség, amelyek képesek bemutatni e térségek egyedülálló társadalmi, ideológiai, kulturális és felekezeti komplexitását, továbbá megfelelő kiindulási pontot nyújtanak a vazallus állapotban rejlő különbségek vagy esetleges közös vonások feltérképezéséhez.[1]

Nem kivétel ez alól az Erdélyi Fejedelemség kapcsolattörténete sem. Ahogyan a legtöbb vazallus állam esetében megszokott, Erdély oszmán kori múltját sem lehet egyöntetűen besorolni olyan egyszerű kategóriákba, mint például – csak hogy a skála két végpontján elhelyezkedő megközelítéseket említsem – „szuverén állam" (a Magyar Királyság örököse) vagy „alávetett tartomány" (vagyis egyszerű oszmán birtok).[2] Mi több, olykor az sem teljesen világos, hogy lehetséges-e egyáltalán önálló erdélyi külpolitikáról beszélni, amikor változó intenzitással ugyan, de mégiscsak két világbirodalom – az oszmán és a Habsburg – befolyása gyakorolt hatást a gyulafehérvári döntésekre. Alighanem még hosszas viták várnak ránk számos, kevésbé kontúrozott részlet tekintetében, ám a diskurzus felélénkülése és kikerülése a nemzetközi szakmai térbe összességében mindenképp örvendetes. Valójában már az kisebb csodával ér fel, hogy a kis délkelet-európai fejedelemség több kiváló történészgeneráció kitartó munkálkodásának köszönhetően végre felkerült a kora újkori európai államok térképére. Sőt, ami ennél is fontosabb, hogy egyúttal kitört az európai történetírás ingerküszöbét általában kimerítő, a harmincéves háború keleti peremén tényked bizonytalan epizodista homályos szerepköréből és egy sajátos uralmi forma rendszeralkotó elemeként nyer értelmet más vidékek történészei számára is.[3]

Erdély külkapcsolatait megérteni és megértetni azonban továbbra sem egyszerű feladat, nem utolsósorban azért, mert a korlátozott szuverenitás kifelé egységesnek tűnő fogalmi kerete mögött megbújó komplexitás, kivált a különböző csoportérdekek következtében gyakran töredezett külpolitikai összkép mélyebb megismerése nélkül aligha

1 Sándor Papp: The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire. In: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Ed. Gábor Kármán – Lovro Kunčević. Leiden–Boston, 2013. (The Ottoman Empire and its Heritage 53) 375–419.; Gábor Kármán: Sovereignty and Representation. Tributary States in the Seventeenth-century Diplomatic System of the Ottoman Empire. In: uo. 155–195.

2 Dariusz Kołodziejczyk: What is Inside and What is Outside? Tributary States in Ottoman Politics. In: *The European Tributary States,* 421–432.; Sándor Papp: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*. Wien, 2003. (Schriften der Balkan-Kommission 42); Cristina Feneşan: *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*. Bucureşti, 1997.; Kármán: Sovereignty.

3 *Transottomanica. Osteuropäisch-osmanisch-persische Mobilitätsdinamiken. Perspektiven und Forschungsstand*. Hrsg. Stefan Rohdewald – Stephan Conermann – Albrecht Fuess. Paderborn, 2019.; *Transottoman Matters. Objects Moving through Time, Space, and Meaning.* Ed. Arkadiusz Christoph Blaszczyk – Robert Born – Florian Riedler. Paderborn, 2021.

értelmezhető a fejedelemség kívülről talán sokszor kaotikusnak tűnő diplomáciai irányvonala.[4] Alább az egyik meghatározó erdélyi közösség, a szászok kora újkori diplomáciai aktivitásának fontosabb aspektusait veszem vizsgálat alá abban a reményben, hogy segítségével közelebb kerülünk a fejedelemség és környezete szövevényes kapcsolatrendszeréhez, illetve az azokat uraló, sokszor korántsem egyértelmű érdekekhez. Nem függetlenül a kelet-európai multikulturális társadalmakat ért 20. századi csapásoktól, a szászok története nem örvend széles körű ismertségnek még az Erdélyi Fejedelemség, a Magyar Királyság vagy Románia múltját kutató szakemberek körében sem. Annak ellenére ez a helyzet, hogy a középkor óta magas iskolázottságú szászok már a kora újkorban jelentős történetírói tevékenységgel büszkélkedhettek és viszonylag nagy mennyiségű, kvalitásos forrás maradt fent tőlük, nem is beszélve művészettörténeti és építészeti hagyatékukról Erdélyben.[5]

A 20. század végi rendszerváltozások tükrében még nehezebben érthető a szász múlt elhalványodása, hiszen a modern időkben a szász történészek már jelentős forrásfeldolgozó és -elemző munkát tettek le az asztalra elsősorban a nációt jellemző élénk egyesületi tevékenységre támaszkodva.[6] Az ezredfordulón azonban üdítő változást hozott a progresszív várostörténetírás felemelkedése és a várostörténeti kutatóközpontok tevékenysége Németországban és a budapesti Közép-európai Egyetemen [CEU], ahol a néhai Magyar Királyság városi civilizációja kiemelt figyelmet kapott. A középkor óta markáns szász városi létformára koncentráló disszertációk és publikációk száma örvendetesen emelkedett, s ez rávilágított arra, hogy az új módszertani megközelítések jól alkalmazhatók az erdélyi szász forrásanyaggal kapcsolatban is. Ezek a kiváló tudományos munkák alapvetően formálták át a régi szász világról alkotott ismereteinket, egyúttal lehetővé tették az összehasonlítást a régió más közösségeivel.[7] Ez a folyamat azonban azt eredményezte, hogy a szászokról szóló kutatásokat a kortárs várostörténeti narratívák alapján a nagyobb és adatgazdagabb városok története uralja. Ebben a tanulmányban abból indulok ki, hogy egy másik jelentős kortárs trend, nevezetesen az új diplomáciatörténet

4 Teréz Oborni: Between Vienna and Constantinople. Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania. In: *The European Tributary States,* 67–89.; Gábor Kármán: Transylvania between the Ottoman and Habsburg Empires. In: *Statehood Before and Beyond Ethnicity. Minor States in Northern and Eastern Europe 1600–2000.* Ed. Linas Eriksonas – Leos Müller. Brussels, 2005. (Europe Plurielle/Multiple Europes 33) 151–158.; Graeme Murdock: „Freely Elected in Fear". Princely Elections and Political Power in Early Modern Transylvania. *Journal of Early Modern History* 7 (2003) 214–244.

5 Itt csak a szászok nagy forráskiadási vállalkozására utalok, mely a 19–20. század fordulóján olyan alapvető munkákat eredményezett, mint a Franz Zimmermann alapította Quellen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, a brassói Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt és a szebeni Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt sorozatok, melyek mindmáig megkerülhetetlenek az erdélyi tárgyú középkori és kora újkori kutatásokban.

6 Elsősorban az 1840-ben alapított Verein für Siebenbürgische Landeskunde [ma Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde] kiadványait sorolhatjuk ide, lásd https://siebenbuergen-institut.de/publikationen/. (Legutóbbi megtekintés: 2026. február 2.)

7 Lásd például az e tanulmányhoz is felhasznált munkákat: Mária Pakucs-Willcocks: *Sibiu-Hermannstadt. Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania.* Köln, 2007.; Ágnes Flóra: *The Matter of Honour. The Leading Urban Elite in Sixteenth Century Cluj and Sibiu.* Bp., 2014. [PhD Thesis]; *Towns between Empires. Good Governance and „Police" in Case Studies from Transylvania, Wallachia, and Moldavia, 1500s–1800s*. Ed. Mária Pakucs-Willcocks – Júlia Derzsi. Bp. – Vienna – New York, 2025.

ugyanannyira megtermékenyítőleg hat és számos ponton előmozdíthatja a szászok, vagy akár más nagyobb geopolitikai egységek történetének kutatásait. Vázlatomban a kora újkori szász diplomácia néhány szempontjának rövid áttekintésén túl arra vállalkozom, hogy bemutassam e két teljesen eltérő megközelítés – várostörténet és diplomáciatörténet – metszéspontját, hangsúlyozva, hogy a várostörténet releváns és fontos eredményekkel járulhat hozzá a regionális politikatörténethez, a diplomáciatörténethez és gazdagíthatja még mindig komoly hiátusokkal küzdő erdélyi prozopográfiai ismereteinket.[8]

Az összetett szemléletmód előnyeit már megtapasztaltam korábban, az 1611 és 1614 közötti erdélyi polgárháborúval foglalkozó kutatásaim során. Jól ismert, hogy Báthory Gábor uralmának (1608–1613) megdöntésében és Bethlen Gábor (1613–1629) trónra lépésében kiemelt szerepet játszottak az erdélyi szászok, különösen Brassó város lakossága. A mozgalom egyik frontemberének, Johannes Benkner brassói városgazdának tulajdonítható az a kulcsmondat, amely lapidáris stílusban világítja meg a szászok Báthory-ellenes mozgalmának nemzetközi dimenzióit. Benkner az új fejedelem, Bethlen Gábor trónra lépése után néhány hónappal ugyanis azt találta mondani egy fesztelen beszélgetés alkalmával, hogy „ha a szászok nem elégedettek az új fejedelemmel, akkor Konstantinápoly segítségével megszabadulnak tőle, ahogy elődjével is tették". A fellengzős mondat gyaníthatóan túlzás, mégis rejlik benne némi igazság: a szászok lenyűgöző diplomáciai manőverekbe kezdtek a Fényes Portán és a bécsi udvarban, hogy megdöntsék Báthory Gábor uralmát, ebbéli erőfeszítéseik pedig remekül megragadhatók a korszak jelentős és kevésbé jelentős hatalmi centrumaiban támogatók szerzésén munkálkodó szász diplomaták – valójában egyszerű városi hivatalviselők – aktivitásában. Voltaképpen ez az egyetlen eset, amely az utóbbi másfél évszázadban nagyobb publicitásra tett szert az erdélyi szász diplomáciai tevékenység témakörében, ráadásul az értelmezések többnyire polarizált historiográfiai produktumok, vagyis a szereplőket vagy „nemzeti hősként", vagy „hazaárulóként" ábrázolják. A helyzet azonban ennél jóval bonyolultabb volt, amit alább kívánok megvilágítani. Az erdélyi szász diplomácia dinamikájának mélyebb megértése érdekében legelőször vessünk egy pillantást azokra a keretekre, amelyek meghatározták e sajátos közösség létét a kora újkori erdélyi állam közjogi keretein belül.[9]

8 A városi narratív források helyi ügyeken túlmutató jelentőségére utóbb Derzsi Júlia hívta fel a figyelmet Hegyes András diáriumával kapcsolatban, mely az 1610-es erdélyi események kiemelkedő forrása. Derzsi Júlia: Egy hivatalnok mindennapjai a 17. század eleji Brassóból. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkorban Erdélyben és a Magyar Királyságban.* I–II. Szerk. Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára. Kolozsvár–Bp., 2020–2024. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290, 301) II. 34.

9 Mika Sándor: *Weiss Mihály 1569–1612.* Bp., 1893. (Magyar Történeti Életrajzok); Maja Philippi: *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild.* Bukarest, 1982.; Cziráki Zsuzsanna: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). *Századok* 144 (2011) 847–876.

A szászok Erdélyben

A téma megértéséhez vissza kell kanyarodnunk a kezdetekhez. A szászok őseit a 12. században a magyar királyok telepítették le Erdélyben. Érkezésük a középkori *Ostsiedlung* egyik hulláma volt, azaz a sűrűn lakott és technológiailag fejlett német nyelvű régiókból induló migráció szerves részeként érkeztek az akkori latin keresztény Európa peremvidékére. Letelepülésüket a Magyar Királyság által biztosított kiváltságok kifinomult rendszere segítette elő, amelynek célja az volt, hogy szabályozza a szászok tevékenységét és az udvar elvárásait a gondjukra bízott területeken. Érkezésükkor ezek a telepesek, akiket akkor még nem szászoknak, hanem „teutonoknak" vagy egyszerűen „hospitesnek" neveztek, először Szeben [Hermannstadt/Sibiu] környékén telepedtek le, az utóbb Királyföldeként [Fundus Regius/Königsboden] nevezett területen. Az idő múlásával új településeken vertek gyökeret Kolozs, Beszterce és a Barca folyó vidékén. Státuszukat és jogaikat II. András király (1205–1225) 1224-ben kiadott kiváltságlevelében *(Andreanum)* rögzítették, amely évszázadokra megteremtette az erdélyi szász önkormányzat alapjait. Ez az oklevél szabályozta a koronával való kapcsolatukat, és jelentős szabadságjogokat biztosított számukra, többek között a saját bírák megválasztásának jogát, a telepesek saját szokásjogán alapuló igazságszolgáltatás gyakorlását és bizonyos fokú autonómiát az egyházi ügyekben. Cserébe a szászok kötelesek voltak jelentős egyösszegű adót fizetni, részt venni a királyi hadjáratokban és hozzájárulni a királyság védelméhez. Elvárták tőlük továbbá, hogy Erdély sűrű erdővel borított déli és délkeleti régióit művelés alá vonják, melynek következtében falvak és városok hálózata jött létre. Ezt a törekvést később további gazdasági ösztönzőkkel is támogatták, melyek segítségével az egykori vendégek a térség fejlődésében kulcsfontosságú szerepre tettek szert.[10]

Az *Universitas Saxonum (Sächsische Nationsuniversität)* – a különböző településeken élő, de azonos jogokkal rendelkező szászok közjogi értelemben egységes közössége – az erdélyi három rend egyikévé emelkedett, és a magyar király, majd később az erdélyi fejedelem mellett a szintén kiváltságok alapján szerveződő magyar nemességgel és székelyekkel együtt az erdélyi társadalom és politika gerincét alkották. Szövetségük, az 1437. évi megállapodásra visszavezethető *unio trium nationum,* a külső fenyegetésekkel szembeni közös védekezésen és a túlzott központi hatalommal szembeni ellenálláson alapult, s jól tükrözte a középkori rendi kiváltságok rendszerére épülő politikai berendezkedést. A magyar királyok és az egykori telepesek közötti kölcsönösen előnyös kapcsolat az Erdélyi Fejedelemség időszakában is fennmaradt.[11] Közismert, hogy a középkori Magyar Királyság átalakulásának idejére a szászok már erős, befolyásos közösséggé váltak Erdélyben. Tech-

10 Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen.* München, 1998. 38–43. A szászok kora újkori adóiról újabban lásd András Péter Szabó: Städtischer Haushalt von Bistritz in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Common Man, Society and Religion in the 16th Century*. Ed. Ulrich A. Wien. Göttingen, 2021. (Refo500 Academic Studies 67) 227–247.

11 Georg Eduard Müller: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenürgisch–Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Köln–Weimar, 1985. 11. A három rendi nemzet uniójáról legutóbb lásd Teréz Oborni: The Union of the Estates in the Principality of Transylvania. The Basis of the Constitution. *Historical Studies on Central Europe* 1 (2024) 95–115.

nológiai és kulturális fejlettségük, valamint kiterjedt kereskedelmi hálózatuk révén jelentős gazdasági erőre és ellenálló képességre tettek szert, amelyet figyelemre méltó politikai cselekvőképesség is kísért.[12]

A szászok kiváltságos helyzete nemcsak gazdasági és politikai önrendelkezést adott, hanem biztosította kulturális autonómiájukat is. Nyelvük, szokásaik és felekezeti hovatartozásuk – a reformáció lutheránus ágához való egységes kötődésük – világosan elkülönítette őket a környező magyar, székely és román közösségektől. Bár szervesen beilleszkedtek a Magyar Királyság, majd később az Erdélyi Fejedelemség társadalmi és politikai szövetébe, mindvégig szoros kapcsolatban maradtak a német nyelvű Európa központi területeivel. Családi kapcsolatokkal is megerősített kereskedelmi tevékenységükön keresztül különösen erősek voltak a kötelékek a Német-római Birodalom déli kereskedővárosaival, a reformációt kísérő európai szellemi megújulás következtében fellendülő protestáns oktatás fő központjaival, valamint a magyar királysági hagyományokat fenntartó Habsburg Monarchia német nyelvű hivatalnok- és kereskedőcsoportjaival is.[13] A mohácsi vereség (1526) után, amikor Habsburg Ferdinánd (1526–1564) és Szapolyai János (1526–1540) a magyar trónért harcolt, Erdély a két nagyhatalom, az Oszmán Birodalom és a Habsburgok közötti hosszan elhúzódó vetélkedés színterévé vált. Szulejmán szultán, valamint moldvai és havasalföldi hűbéresei bekapcsolódása a konfliktusba az oszmánok javára billentette a mérleget, s ennek következtében a régi Magyar Királyság egy része közvetlen oszmán befolyás alá került, míg Erdély különálló, de az Oszmán Birodalomtól függő fejedelemséggé alakult.[14]

Ez a sajátos helyzet kettős identitáshoz vezetett: Erdély nem szakított a nyugati – latin keresztény – típusú államiság hagyományával, melynek legfontosabb forrása

12 Pach Zsigmond Pál: A levantei kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. *Századok* 112 (1978) 1025–1064. A vonatkozó újabb szakirodalom tekintetében kiemelkedő Pakucs Mária munkássága, aki rendkívül alaposan tárta fel a kora újkori szász városok gazdag kereskedelmi tevékenységét. Pakucs: *Sibiu-Hermannstadt;* Uő: "Turkish" Textiles in South-Eastern and East-Central Europe in the Early Modern Period. The Evidence of Transylvanian Customs Accounts. *Journal of Early Modern History* 24 (2020) 363–382.; Uő: "This is their profession". Greek Merchants in Transylvania and their Networks at the End of the 17th Century. *Cromohs (Cyber Review of Modern Historiography)* 21 (2017–2018) 37–54.; Uő: Transit Trade and Intercontinental Trade during the Late Middle Ages. Commerce, Contacts, Communication. In: *The Medieval Networks in East Central Europe.* Ed. Balázs Nagy – András Vadas – Felicitas Schmieder. London, 2018. 263–275.; Mária Pakucs: Economic Relations between the Ottoman Empire and Transylvania in the Sixteenth Century. In: *Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa. Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzzonen zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert.* Hrsg. Robert Born – Andreas Puth. Stuttgart, 2014. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas 48) 207–227.

13 Vö. Varga Júlia: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789.* Bp., 2004. (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 12); Kissné Bognár Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789.* Bp., 2004. (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 13); Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700.* Bp., 2011. (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 17.) Noha fontos szempont, e helyütt nincs mód részletesen kitérni az *album amicorum*-kutatás jelentőségére, egyedül a bécsi hivatalnokhálózatok egyik közismert példáját emelem ki az egyik legismertebb szász politikus, Weiss Mihály alakjára vonatkozóan. A Magyar Kancellárián eltöltött éveiről lásd Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között.* Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 453–454.

14 Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen,* 74–88.

a Magyar Királyság volt, azonban a szultán nyomasztó katonai fölényének árnyékában kénytelen volt elismerni az oszmán fennhatóságot. Ez a kettősség az erdélyi politikai elitben, így a szász vezetők körében is érezhető volt, és már a kezdet kezdetén, vagyis az 1526 utáni években, látványos törésvonalakat hozott létre a mindenkori országos és helyi elöljárók között. Aligha számít újdonságnak, hogy az egymásnak feszülő érdekek mentén mind a kortársak, mind a régebbi történetírás gyakran „Habsburg-pártiként" jellemzik a szász politikát, a valóság azonban ennél árnyaltabb. A legitim magyar királyok, János és Ferdinánd közötti elkeseredett küzdelem idején Erdély-szerte kialakult egy „realista" szász irányzat, amely világosan látta az oszmán katonai fölény súlyát, és a teljes megsemmisülés kockázata helyett inkább a szultáni vazallus állapotú fejedelmi hatalommal kötött szövetséget választotta. Ahogyan az erdélyi elit egyéb csoportjainak esetében, a szászok között sem volt egységes sem a Habsburgok, sem pedig az oszmánok támogatottsága. Mivel az 1526–1699 közötti időszak Habsburg–oszmán birodalmi, illetve a kisebb államalakulatok lokális konfliktusai következtében az egész régió kapcsolattörténete rendkívül dinamikus képet mutat, Erdélyben legtöbbször a mindenkori erőviszonyok döntötték el, melyik oldal került fölénybe. Ahogyan más vazallus államok esetében, a kérdés voltaképpen mindvégig nyitva maradt: két birodalom határvidékén, ahol a túlélés érdekében feltétlenül szövetségeseket kellett szerezni, vajon ki számított valódi ellenségnek és melyik szövetség jelentette a kisebbik rosszat az erdélyi közösségek számára?

A 16–17. századi példák azt mutatják, hogy maguk a szászok sem adtak egységes választ erre a létfontosságú dilemmára.[15] A Báthory–Bethlen párharc fentebb már említett diplomáciai viharaiból kiderült, hogy a szászok titkos vagy nyílt hozzájárulása az erdélyi külkapcsolatokhoz nem egyedi jelenség, hanem egy sokkal régebbi diplomáciai hagyományra tekint vissza, amit a régebbi irodalomban – nem utolsósorban a 19. századi szász történetírók, főként a modern kori szász identitást és emlékezetpolitikát alapvetően formáló Georg Daniel Teutsch nyomán, akik büszkén hangsúlyozták német mivoltukat – úgy határoztak meg, hogy a szászok egyöntetűen „németesek", tehát Habsburg-pártiak voltak, ez az általánosító felfogás pedig kritika nélkül átkerült a közvélekedésbe.[16] A szászok történetét vizsgáló újabb, esemény- és politikatörténeti irányultságú munkák azonban már foglalkoznak azzal a megosztottsággal, ami tulajdonképpen a török katonai sikerek nyomán darabokra hulló középkori Magyar Királyság egész társadalmát és politikai elitjét jellemezte: a szászokon belül is létezett a Habsburgokhoz húzó „factio Germanica" és az

15 Az utóbbi időben a tizenöt éves háború utolsó éveiben és Bocskai István felkelése idején tanúsított magatartásuk kapott nagyobb figyelmet. Vö. Meinolf Arens: *Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverbund*. Köln–Weimar–Wien, 2001. (Studia Transylvanica 27); Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Bp., 2015. (Károli Könyvek.)

16 Lásd főként Teutsch alapvető jelentőségű történeti művét. Georg Daniel Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das Sächsische Volk.* Hermannstadt, 1899. A habsburgiánus érzelmű szász politikai értelmezések a Habsburg-hatalomátvétel után váltak általánossá, vö. Szirtes Zsófia: Andreas Gunesch. Fides Saxonum in Transylvania (1697). Történeti apológia az erdélyi Habsburg-uralom kezdetéből. *Levéltári Közlemények* 82 (2011) 2. sz. 78–123.

oszmán vazallus állapotot kényszerűen elfogadó „factio Hungarica/Turcica".[17] Az elvi elgondolások mellett nagyon gyakorlatias attitűdöt rejtő komplex cselekvési mintázat már egészen korán, 1526–1527-ben megmutatkozott, a Habsburg–oszmán kettős nyomás alatt a szászföldi közösségek egyedi válságkezelő megoldásai nyomán egy több szinten kibontakozó „moduláris" diplomáciai mintázatot eredményezett, melynek lényegesebb sajátosságait az alábbiakban kísérlem meg felrajzolni.

A szász diplomácia színterei

Az erdélyi szászok külső hatalmakkal fenntartott kapcsolata, leginkább külső pártfogók és szövetségesek keresésére irányuló erőfeszítései kirajzolódnak a városi krónikairodalomból, melynek nyomtatásban jórészt már megjelent darabjait sok esetben ki lehet egészíteni a városi levéltárak még publikálatlan anyagával.[18] Kis szerencsével a küldetések célját képező uralkodói udvar megmaradt iratanyaga – leggyakrabban a Habsburg Monarchia levéltári örökségét kezelő Osztrák Állami Levéltár – is szolgálhat lényeges adalékokkal. Noha számtalan olyan nyitott kérdés van még, amelyet fontos lenne alapkutatás szintjén megvizsgálni, az erdélyi szászok sokrétű diplomáciai tevékenységére irányuló eddigi kutatási tapasztalat alapján három fő típus körvonalai rajzolódnak ki. Elsőként azzal a helyzettel foglalkozom, amikor a szász méltóságviselők az erdélyi állam érdekeit képviselték, különösen 1556 után, vagyis az Oszmán Birodalomnak való adófizetői státusz megszilárdulását követően. A második kategóriába azokat az eseteket soroltam, amikor a szász politikusok mindenekelőtt saját közösségüket képviselték, akár olyan esetekben is, amikor törekvéseik ütköztek a fejedelemség céljaival. Végül a harmadik csoportot a szász városok egyéni diplomáciai irányvonala alkotja, amely tág játékteret nyitott meg a szász közösségek előtt. Utóbbi esetben mutatkozik meg a szász diplomácia teljes eszköztára: az adott szászföldi egység – jellemzően város – lokális törekvései a fejedelmi és a szász „nemzeti" érdekek között navigálva alakított ki egy saját külpolitikai kurzust, melynek szálai a városi magisztrátustól a birodalmi központokig értek. E három, egymásba fonódó diplomáciai gyakorlatot a következő szakaszban néhány szemléletes példával illusztrálom.

17 Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen,* 75.; Szirtes: Andreas Gunesch. Lásd még Szirtes Zsófia munkáját a szászok erdélyi országgyűléseken és az országos politikában való részvételéről a 17. század végén: Szirtes Zsófia: Brassói követek országgyűlési részvétele 1690–1711. In: *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig.* Szerk. H. Németh István et al. Bp., 2020. 97–115.

18 Edit Szegedi: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*. Köln–Weimar–Wien, 2002. (Studia Transylvanica 28.) Az erdélyi szász levéltárakban őrzött dokumentumokról csak kevés újabb szakirodalom áll rendelkezésre. Lásd pl. Szabó András Péter: Beszterce város levéltárának történetéhez. *Levéltári Közlemények* 78 (2007) 1. sz. 99–127.; *Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt. Wegweiser durch die Bestände des Staatsarchivs Kronstadt/Braşov und des Archivs der Honterusgemeinde unter besondere Berücksichtigung der Handschriften.* Hrsg. Bernhard Heigl – Petra Rezac – Thomas Şindilariu. Oldenburg, 2016. (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 58.)

Szász diplomaták a fejedelemségért

Az erdélyi állam sajátos berendezkedése alapján a három rendi nemzet képviselői a kezdetektől részt vettek az országgyűléseken és bekapcsolódhattak a külpolitikába is, noha a közreműködés keretei nem nyúlhattak túl a fejedelmi központban meghatározott mozgástéren. Már az 1542-es tordai országgyűlés határozataiban megtaláljuk a szászok – Brassó, Szeben, Segesvár, Beszterce – képviselőit az uralkodó mellett szolgálatot teljesítő tanácsosok sorában, közülük Georg Huet szebeni királybíró és Johannes Fux brassói bíró az özvegy Izabella királynét és fiát Erdélybe kísérő küldöttségnek is tagja volt.[19] A szászok, ahogyan más rendek képviselői, részt vehettek a külföldre delegált küldöttségekben. Így például a szebeni Petrus Haller többször került be a Szapolyai-országrész további sorsáról I. Ferdinánddal tárgyaló delegációkba, sőt szerepe jócskán túlnőtt az egyszerű követén. Hallert kiterjedt magyarországi és birodalmi kapcsolathálója, aktív erdélyi politikai szerepvállalása predesztinálta erre a szerepre, ezzel együtt személye jelentős kockázatot rejtett: a tekintélyes és vagyonos szebeni polgármester kezdetben a Habsburgokat támogatta a Szapolyaiak uralmával szemben, az 1551–1556 közötti uralmi válság idején pedig egy rövid ideig Ferdinánd kincstartója volt Erdélyben.[20]

Az erdélyi külpolitika fő irányával összhangban álló, aktív politikusokat felvonultató szász diplomácia kimagasló példája a 16. század vége, pontosabban az a diplomáciai eseménysor, amelynek során Erdély Báthory Zsigmond fejedelem (megszakításokkal 1586–1602) vezetésével csatlakozott az Oszmán Birodalom ellen formálódó keresztény szövetséghez. Mint ismeretes, az 1590-es évek elejére a fejedelem és a környezetét uraló tanácsadók úgy látták, érdemes föladni az oszmán hűbéres állapotot és csatlakozni a szultán ellen formálódó újabb keresztény szövetséghez. Ennek folyományaként Báthory képviselői 1595 elején Prágában aláírták azt a szerződést, amelynek értelmében az Erdélyi Fejedelemség felmondta az Oszmán Birodalomnak való alárendeltségét, és szövetségre lépett a Habsburgok vezette ligával a szultán ellen.[21] A törökök ellen vívott „szent háború" ügyét a szászok kezdetben támogatták, vezető tisztségviselőikre pedig teljes bizalommal támaszkodhatott a fejedelmi udvar, amikor a Habsburg hatalmi központokba indított követséget. A Szász Universitas vezetője, Albert Huet szász gróf [Sachsengraf/comes Saxo-

19 A tordai országgyűlésen hozott artikulusok. 1542. március 29. *Erdélyi országgyűlési emlékek.* I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (= EOE) I. 85–86. A fejedelmi tanácsról és annak szász tagjairól lásd Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 6) 19–36.

20 I. Ferdinánd válaszai az erdélyi követeknek. [Tervezet.] EOE I. 149. Haller személyéről és családjáról bővebben lásd Gustav Gündisch: Peter Haller, Bürgermeister von Hermannstadt und Sachsengraf (1500–1569). *Südostdeutsches Archiv* 32–33 (1989–1990) 5–89.; András Péter Szabó: Die Beziehungen der Siebenbürger Familie Haller zu Wien. In: *Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert.* Hrsg. Anna Fundárková et al. Wien, 2013. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8) 469–496. Királyi kincstartóként való tevékenységéről lásd Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556.* Bp., 2002. (Fons Könyvek 1) 18.

21 Az 1595. január 28-án megkötött prágai szerződést lásd Roderich Gooss: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690).* Wien, 1911. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9) 218–235.

num] jelen volt a legfontosabb eseményeken: a brassói Johann Singer mellett részt vett abban a küldöttségben, amely aláírta a prágai szerződést. Michael Weiss, a szász politikai elit feltörekvő fiatalabb generációjának meghatározó alakja az erdélyi követség tagjaként szintén megjárta Prágát, illetve Grácot, amikor a szövetség zálogaként Báthory Zsigmonddal számára megkérték Habsburg Mária Krisztierna főhercegnő kezét.[22]

A szász magisztrátusok vezető képviselői leggyakrabban mégis a szomszédos Havasalfölddel és Moldvával kialakított kapcsolatokban képviselték az erdélyi fejedelmet.[23] Az Oszmán Birodalom peremvidékén elhelyezkedő vazallus államok lazán összefüggő rendszerében a Porta elvárta az egyes uralkodóktól, hogy támogatást nyújtsanak egymásnak a „külső" ellenségekkel szemben, illetve szükség esetén a szultáni érdeknek megfelelően beavatkozzanak a konfliktusokba.[24] Erdély esetében a szomszédos vajdaságokban zajló események, az oszmánok számára nemkívánatos trónkövetelő vagy egy elmérgesedő trónviszály könnyen ahhoz vezethetett, hogy a Porta beavatkozásra szólította fel a fejedelmet és ez fordítva is történhetett. A tizenöt éves háborúhoz és holdudvarához kapcsolódó történések ebben az esetben is szolgáltatnak példát a szászok közreműködésére. 1592-ben Petru Cazacul szerezte meg a moldvai trónt kozák segédcsapatok támogatásával, ám Konstantinápolyban – hiába támogatták korábban – mégsem fogadták el uralmát, és a helyben népszerűtlen Áron vajdát (1591–1592, 1592–1595) helyezték vissza a tisztségbe. Az ügy mihamarabbi elsimítására erdélyi had érkezett Moldvába, a menekülő Petrut a Székely Mózes vezetése alatt álló sereg elfogta és átadta a törököknek. Az ezt követő megtorlást közvetlen közelről nézte végig a Báthory Zsigmond képviseletében hátrahagyott két erdélyi követ, Kendi Ferenc és Valentin Hirscher, utóbbi tekintélyes brassói tanácsúr és több alkalommal városbíró, aki később a véres részleteket hangsúlyozva számolt be Petru Cazacul elrettentő kivégzéséről.[25]

A konstantinápolyi küldetések sem voltak ismeretlenek a szászok számára, hiszen a három erdélyi rendi nemzet egyikeként rendszeresen delegálhattak képviselőt az adóvivő vagy egyéb fontos követségekbe.[26] A rutinfeladat szélsőséges esetben végzetes kö-

22 Liber annalium raptim scriptus per Michaelem Veyss. In: *Chroniken und Tagebücher.* I–IV. [Hrsg. Julius Gross et al.] Brassó, 1903–1915. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó 4–7) II. (1392–1851) 142., 148. (= Weiss: Liber annalium.) Weiss ekkoriban már a Báthory-kori fejedelmi udvar gyakorlott diplomatájának számított, több küldetést teljesített többek között a moldvai fejedelmi udvarban. Philippi: *Michael Weiß,* 26–32.; Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 301.; Binder Pál: *Az Erdélyi Fejedelemség román diplomatái.* Marosvásárhely, 1996. (Convergentia) 17–18.

23 Erdély és a román vajdaságok különleges kapcsolatához lásd Klára Jakó: The Role of Moldavia and Wallachia in Transylvania's Contacts to the Sublime Porte. In: *Tributaries and Peripheries of the Ottoman Empire*. Ed. Gábor Kármán. Leiden–Boston, 2020. (The Ottoman Empire and its Heritage 70) 24–45.

24 Viorel Panaite: Watching over Neighboring Provinces in the Ottoman Empire. The Case of Tributary Princes from the North of the Danube in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Tributaries and Peripheries,* 12–15.; Gábor Ágoston: A Flexible Empire. Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers. *International Journal of Turkish Studies* 9 (2003) 15–29.

25 Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs. In: *Chroniken und Tagebücher,* II. 271. (= Chronik Massa–Fuchs.) A szultán elleni moldvai és havasalföldi lázadások koreográfiájához lásd Radu Păun: Enemies Within. Networks of Influence and the Military Revolts against the Ottoman Power (Moldavia and Walachia, Sixteenth-Seventeenth Centuries). In: *The European Tributary States,* 209–249.

26 Számos példa kerül elő a forrásokban arra vonatkozóan, hogy a három rendi nemzet együttesen képviselte az országot Erdély határain túl, melyeket itt nincs mód felsorolni. Csupán egyet kiemelve lásd például

vetkezményekkel járhatott, ezt tanúsítja Johannes Lutsch szebeni királybíró esete, aki az 1657-től kibontakozó erdélyi válság alatt kapott több ilyen megbízást. Mind közül kiemelkedik 1659-es kiküldése Köprülü Mehmed nagyvezírhez azért, hogy az erdélyi követekkel érje el a nagyvezír megbékítését II. Rákóczi György engedetlenségéért. Köprülü Mehmed végül az anatóliai lázadás fellángolása miatt valóban elhagyta Erdélyt és visszatért Konstantinápolyba, de magával vitte Lutschékat és ott túszként tartották fogva őket. Lutschot egy másik szász követ, a szászsebesi székbíró, Andreas Koch is felkereste Konstantinápolyban, Lutsch rajta keresztül tájékoztatta a szászokat arról, hogy Rákóczi fejedelemsége mellett kitartani reménytelen vállalkozás lenne. Az üzenetet többször megismételte még a következő évben és emellett fontos híreket küldött a szorongatott tartományba. Voltaképpen az életével áldozott közösségéért, mivel 1661 novemberében a szultáni székhelyen dúló pestis áldozata lett. Johannes Lutsch személyében Erdély elkötelezett és rutinos diplomatáját veszítette el, aki már a háború előtt számos fontos küldetést teljesített a Rákócziaknak, többek között 1656-ban az erdélyi–kozák szövetség megkötéséről tárgyalt Bogdan Hmelnyickijjel.[27]

A Szász Universitas külpolitikai kurzusa

A szászok bármilyen politikai tevékenységének tanulmányozása során tekintettel kell lennünk egy nagyon fontos szempontra, mégpedig arra, hogy cselekedeteik legfőbb mozgatórugója a közösség megmaradása és középkori eredetű kiváltságainak megtartása volt. Esetükben ennek azért van különös jelentősége, mert nyelvi és kulturális tekintetben nagymértékben különböztek a szászföldi településeket körülölelő magyar, székely és román lakosságtól, ami újabb és újabb etnikai alapú konfliktusokat generált az évszázadok során. Emellett a nációk rendszeresen összetűzésbe kerültek az eltérő rendi törekvések, illetve az országos érdekek összeegyeztetése során.[28] A szászok alapvetően defenzív, kiváltságos státuszukat körömszakadtig védelmező belpolitikai attitűdjének jelentős gazdasági erőforrások adtak kellő nyomatékot. Intenzív érdekérvényesítésük a mohácsi csata utáni években kapott nagyobb külpolitikai jelentőséget, amikor két világbirodalom szállt harcba a középkori Magyar Királyság feletti hegemóniáért. Noha utóbb az oszmán fegyverek ereje bizonyult döntőnek, a 16. században több Habsburg-kezdeményezés is azzal kecsegtetett, hogy a dinasztia vezetésével sikerül helyreállítani az ország egységét

Apaffy István, Kornis Farkas és Lucas Litteratus követségét Báthory István lengyel királyhoz és erdélyi fejedelemhez 1584-ben. Bethlen Farkas: *Erdély története.* I–VI. [Ford. Bodor András et al.] Bp., 2000–2021. III. 141.

27 Georg Kraus: *Erdélyi krónika (1608–1665).* [Ford., bev., jegyz. Vogel Sándor.] Csíkszereda, 2008. 396–397., 463., 602.; Joseph Kemény: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens.* I–II. Klausenburg, 1839–1840. I. 303.

28 Tipikus kora újkori példája a szászság, illetve velük szemben a nemesség és székelység konfliktusának az a probléma, hogy lehetővé tegyék-e a szász városokba magyar nemesek és székelyek beköltözését, s ha igen, milyen feltételekkel. Egy hasonló témájú vita leírását lásd 1625-ből Zacharias Filken segesvári jegyző leírásában. Közli Georg Daniel Teutsch: Aus den handschriftlichen Denkwürdigkeiten eines Sachsen des 17. Jahrhunderts. In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.* II/1. Pest, 1846. 30–33.

és elhárítani a török veszedelmet, mely elvárás a szászok érvrendszerében éppolyan jelentős, mint másutt. Ezek a remények végül illuzórikusnak bizonyultak, a kortársak számára ez azonban korántsem volt ennyire nyilvánvaló. A politikai elit megosztottságáról már volt szó, azt azonban ismét szeretném hangsúlyozni, hogy a trónviszályokban és a velük összefonódó külpolitikai krízisekben elfoglalt szász álláspont kialakítását leggyakrabban nem ideológiai kérdések uralták, hanem az a remény, hogy politikai döntéseik hosszú távon a közösség fennmaradását és a további vérontások elkerülését szolgálják.

Mindezek következtében a szászok többnyire kitartottak az oszmán vazallusi állapot kényszerű fenntartása mellett, néhány alkalom mégis ismeretes, amikor az Erdélyben kibontakozó pártharcokban a Habsburg-felet támogatták: a kettős királyválasztást követő bizonytalanságban, 1526 után, I. Ferdinánd 1551–1556 közötti országegyesítő kísérlete során, illetve a tizenöt éves háborúban (1593–1606). Az 1526–1551 közötti, háborúkkal és közjogi bonyodalmakkal terhelt időszakban szinte mindig volt érintkezés a szászok és Bécs között, ahol Buda fenyegetettsége, majd török kézre kerülése miatt a magyar uralkodópár, I. Ferdinánd és Jagelló Anna új rezidenciavárosa épült ki. A Habsburg-centrumhoz fűződő szál legfőbb képviselőiként tekinthetünk azokra a szászföldi politikusokra, akik a késő Jagelló-korban Habsburg Mária királynén keresztül még a budai királyi udvarban építettek karriert, elsősorban Markus Pemfflingerre[29] és Georg Reicherstorfferre,[30] akik Szebenből szervezték a Habsburg-pártot Szászföldön, méghozzá úgy, hogy a hozzájuk vagy családtagjaikhoz köthető bizalmas diplomáciai tevékenység kiterjedt a moldvai és havasalföldi vajdákkal folytatott tárgyalásokra is Ferdinánd magyar király érdekében.[31] Erdély lakossága azonban már korán megtapasztalhatta a szultáni seregekkel, illetve szükség esetén tatár, havasalföldi és moldvai segédcsapatokkal támogatott János király erejét, ami hamar megosztotta a szászokat. 1531-re Szászföld Szeben kivételével elfogadta a Szapolyaiak uralmát, és bár Markus Pemfflinger személyesen fordult Ferdinándhoz segítségért, a számottevő katonai támogatás elmaradása miatt végül a Szász Universitas székhelye, Szeben is felesküdött a Szapolyaiakra.[32]

29 Életükre lásd Fabritius Károly: *Pemfflinger Márk szász gróf élete különös tekintettel a reformatió elterjedésére az erdélyi szászok között*. Bp., 1875. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből IV/6); Heinrich Wittstock: Zur Biographie Markus Pemfflinger's. In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. IV/3. Pest, 1860. 127–137.; Johann Karl Schuller: Georg Reichserstorffer und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgen in den Jahren 1527–1536. In: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen.* 21. Wien, 1859. 223–292.

30 Georg Reicherstorffer moldvai és erdélyi utazásaiban két másik szász, Sigmund Gross és Martin Maurer is érintett volt. Pontos szerepük feltárása a jövőbeli kutatásokra vár. Chronik des Hieronimus Ostermayer. In: Kemény: *Deutsche Fundgruben,* 10–11. (= Chronik Ostermayer.) Georg Reicherstorffer I. Ferdinánd érdekében vezetett moldvai küldetésének fontosabb iratait lásd Acta legationis Georgii Reicherstorffer, Transylvani, Secretari et oratoris Regii etc. in praesens diarium congesta sub anno salutis MDXXVII. In: *Beyträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus den Schätzen der pfalzbaierischen Centralbibliothek zu München.* VI. Hrsg. Johann Christoph Freiherr von Aretin. München, 1806.

31 Lásd például Markus testvére, Sidonius Pemfflinger levelét, melyben az általa patronált moldvai követ bécsi útjáról tesz jelentést. Pozsony, 1535. január 7. Veress: *Acta et epistulae,* 248. Ugyanekkor a Moldvába küldött Georg Reichserstorffer is érintkezett a követtel. Nagy Imre és Georg Reicherstorffer I. Ferdinándnak. Eperjes, 1535. február 9. Uo. 250–251.

32 Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 191–197.

Figyelemre méltó, hogy János király halála és Buda török kézre kerülése után, a Szapolyaiak vazallus államának erdélyi stabilizációja során a szászok „tiszta lappal" indulhattak.[33] Aligha bízhattak azonban a tartós megegyezésben, mert Petrus Haller 1542-ben már ismét Bécsben tárgyalt Ferdinánddal a további lehetséges együttműködésről, és bár formailag Szeben is újra felesküdött a Szapolyaiak hűségére, a város kapuit nem nyitották meg Izabelláék előtt. A külső támogatókról alkotott eltérő elképzeléseknek vetett véget a Szapolyaiak lemondása és Ferdinánd hatalomátvételi kísérlete 1551–1556 között. Ezekben az években a szászok az országos politika fő sodrához illeszkedve felesküdtek a Habsburg magyar királyra és jelentős forrásokat biztosítottak hatalma megszilárdításához Erdélyben, és a szász közösségek óriási áldozatokat hoztak a dinasztiáért, a vállalkozás kudarcából azonban levonták a tanulságot. Nemcsak a bécsi udvarban tárgyaló és a helyzet tarthatatlanságát bemutató erdélyi küldöttségnek volt szász tagja (Thomas Bomel), hanem az Izabella és János Zsigmond Erdélybe való visszahozatalára indított delegációban is megtaláljuk a szászok küldötteit. Augustin Hedwig, Johann Tartler, Stephanus Schefer és Petrus Rhener részvétele mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy a Szász Universitas politikai kurzusa megegyezik a másik két rendi nemzetével az oszmán vazallus állapot helyreállításában. Ezt az álláspontot egészen a tizenöt éves háború kitöréséig konzekvensen képviselték, hiszen akkor sem kezdtek különutas diplomáciai akcióba, amikor lehetőségük nyílt volna rá: 1575-ben a szászok Báthory István mellett sorakoztak fel Kerelőszentpálnál, nem pedig a Habsburg Miksa magyar király által támogatott Bekes Gáspár mellett.[34]

A tizenöt éves háború fordulatos erdélyi hatalmi dinamikája azonban ismét rámutatott a szászok azon képességére, hogy a saját kezükbe vegyék sorsukat és az erdélyi rendek között önálló diplomáciai irányvonalat kövessenek. A Szász Universitas élén 1577 óta Albert Huet szász gróf állt, elköteleződése és személyes hangvételű levelezéssel dokumentált jó kapcsolata mind Rudolf császárral, mind a Habsburg-szövetség zálogaként Erdélybe érkező Mária Krisztierna főhercegnővel ismert a történettudomány számára. Huet vezetése alatt a szászok szembefordultak az erdélyi fejedelemségre törő Vitéz Mihállyal, aki 1600-ban havasalföldi és vele szövetségre lépő székely hadakkal megtámadta az ellenszegülő szász székeket. Vitéz Mihály bukása után Lukas Enyeter szebeni polgármester is jelen volt abban az erdélyi követségben, amely megerősítette Rudolf uralmát a tartományban, egyben közbenjárt annak érdekében, hogy a császár öccse, a török háborúban érdemeket szerző Miksa főherceg legyen Erdély Habsburg helytartója. Noha ez az igény nem teljesült, Huet „királyi" tanácsos lett az Erdélybe küldött császári tanácsosok mellett, mígnem 1605-ben a tarthatatlanná vált helyzetben a szászok között utolsóként végül ő maga is behódolt Bocskainak.[35]

33 Az Izabella mellé rendelt tanácsosaikról fentebb már volt szó. A tordai országgyűlésen hozott artikulusok. 1542. március 29. EOE I. 85–86. 19. j.

34 Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 242., 245., 257.; Bethlen: *Erdély története,* II. 195.

35 J. G. Schaser: Denkwürdigkeiten aus dem Leben Albert Huet, Hermannstädter Königsrichters. In: *Transsilvania. Periodische Zeitschrift für Landeskunde.* I–III. Hrsg. Karl Neugeboren et al. Hermannstadt–Kronstadt, 1832–1838. II. 97–165.; Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 304–306.

A szászság diplomáciai aktivitása bizonyára az 1611–1616 közötti erdélyi hatalmi válság idején vált a legintenzívebbé, amikor nyílt lázadást robbantottak ki Báthory Gábor ellen, majd titkos szervezkedés útján az egyébként általuk hatalomba segített Bethlen Gábor megbuktatásával is megpróbálkoztak. Noha mindmáig nem került elő olyan adat, amely azt támasztaná alá, hogy a szászok már 1611 előtt külső támogatással szervezkedtek volna Báthory ellen, a fejedelem az ellene elkövetett 1610. márciusi merényletet követő megtorlás során erre hivatkozva vonult fel a szászok ellen. A szász székhely, Szeben elfoglalása, az Universitas és a szász jogok lábbal tiprása mellett a városi lakosság nagy részét meghurcolta, elüldözte, vagyonukat elkobozta, az addig példa nélküli abúzus pedig végül csakugyan a lázadás útjára terelte a szászokat.[36] A helyzet egyik érdekessége, hogy bár a szász önkormányzat és vezetői súlyos csapást szenvedtek el Szeben kiiktatásával, a közösség cselekvőképessége egyáltalán nem szűnt meg, sőt, a krízis minden korábbinál hevesebb válaszreakciót váltott ki, mely nyilvánvalóvá tette, hogy ha súlyos fenyegetésnek van kitéve, a szászság akár a törvényes fejedelemmel szemben is képes külső támogatókat keresni. A helyzet további részletezésétől eltekintve annyit érdemes kiemelni, hogy Brassó a törököknél, Szeben pedig a Habsburgoknál keresett segítséget 1612-ben.[37] Mind Konstantinápolyban, mind Bécsben finoman összehangolva alkotmányos válságként ábrázolták az eseményeket, s így próbálták aláásni egyrészt az „alkalmatlan" fejedelem tekintélyét, másrészt nagyhatalmi támogatással elérni a szász jogok helyreállítását.[38] Erőfeszítéseik jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Bethlen Gábor került trónra 1613-ban. Noha az új fejedelem az ő támogatottjuk volt, mivel az erdélyi állapotok szászokra nézvést kedvező rendezése csak lassan haladt, Bethlent végül saját korábbi diplomáciai harcostársa, a brassói Johannes Benkner árulta el. A brassói szenátor a román vajdaságokban, magas rangú török és Habsburg méltóságviselők körében kísérelte meg felélesztени az ellenállás lángját Szászföldön – a gyors bethleni beavatkozás miatt hiába.[39]

A városok önálló diplomáciai irányvonalai a szászságon belül

Korábban már utaltam arra a körülményre, hogy a Szász Universitason belül a városok – különösen a gazdag és tekintélyes Nagyszeben és Brassó – sajátos helyzetet élveztek, mivel gazdasági, katonai és politikai téren egyaránt szélesebb mozgástérrel rendelkeztek, mint a többi település. Az egyes városi közösségek szintjére lebontva is megállja a helyét az a fentebbi állítás, hogy mindig az adott helyzetüknek megfelelően reagáltak a kihívásokra, válaszaik pedig nem feltétlenül estek egybe a szász politikai központban meghozott

36 Horn Ildikó: Őnagysága merénylői. Gondolatok egy politikai összeesküvésről. In: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Bp., 2005. (TDI Könyvek) 166–187. Báthory Gábor szebeni prédálásáról plasztikus beszámolót ad Georg Kraus segesvári jegyző. Kraus: *Erdélyi krónika,* 78–82.

37 Részletesen lásd Cziráki: Brassó és az erdélyi szászok szerepe.

38 Kraus: *Erdélyi krónika,* 95.; Res actae quaedam in partibus Hungariae et Transsilvaniae. [Consig. Simon Nösnero.] In: *Chroniken und Tagebücher,* I. 167.

39 Cziráki Zsuzsanna: Két világ határán. Johannes Benkner 17. századi erdélyi politikus bécsi és konstantinápolyi diplomáciai tevékenysége. *Belvedere Meridionale* 24 (2012) 3. sz. 17–35.

döntésekkel. Már az Erdélyi Fejedelemség legkorábbi időszakában kitűnt a földrajzilag széttagolt és védelmi szempontból erősen eltérő helységek ingatag lojalitása Szászföldön. Noha még alapvető kutatások hiányoznak a szászok 16. századi pártváltásairól, jelenleg úgy tűnik, hogy a Ferdinánddal való tartós szövetség leginkább a szász főváros álláspontja volt, és a szebeni politikai kurzus megosztotta a szászság egészét. Az eltérő véleményeket személyes konfliktusok és az egyes szász közösségek érdekellentéte is szította: a Habsburgok erdélyi uralmának szószólója, Markus Pemfflinger jelentős összegekkel támogatta Ferdinánd erdélyi fegyverkezését, aki – bizonyára a helyi ügyekben való tájékozatlansága és félreinformáltsága folytán – cserébe a brassói huszadbérletet ajánlotta fel a szász grófnak, ezzel pedig akaratlanul is elhintette az ellenségeskedés magvát a szászok két legjelentősebb városa között.[40]

Ennél a személyes indulatokat sem nélkülöző viszálynál sokkal súlyosabb hatása volt annak, hogy a János királlyal szembeforduló vidékeket Moldva és Havasalföld felől szinte azonnal csapás érhette.[41] A rendszerint a Kárpátok hágóin érkező támadások megelőzésére a közelben elhelyezkedő nagy szász kereskedelmi központok „saját" jogon is jó szomszédi viszony kialakítására törekedtek a vajdákkal. A téma ennél jóval alaposabb elemzést érdemelne, csupán említés szintjén utalok azokra a szerződésekre, amelyek egyes szász városok és a hatalmon lévő havasalföldi vagy moldvai vajda között köttetett, és a kereskedés fenntartása mellett az uralkodónak a város iránti barátságos magatartását igyekeztek bebiztosítani több-kevesebb sikerrel.[42] Az ellenséges hadaknak való kitettség az egyes közösségek cselekvőképességét messzemenően meghatározta, ennélfogva jelentős különbségek mutatkoztak a kisebb és a nagyobb szász városok között aszerint, hogy melyik milyen mértékben folyhatott bele kritikus bel- vagy külpolitikai helyzetekbe, és hogyan választott szövetségest. Az első keserves tapasztalatokat Beszterce szerezte 1529-ben, amikor a Szapolyaiak megsegítésére érkező moldvai vajda hatalmába kerítette a várost.[43] A városok kényszerű különutas politikájának kiemelkedő példája mégis Segesvár és Kő-

40 Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 193.

41 Elsőként Petru Rareş moldvai vajda támadását szenvedték meg Besztercén, Brassóban, de a büntető jelleggel indított betörések koreográfiája a Kárpátok hágóihoz legközelebb eső területeken tulajdonképpen az egész fejedelemség korban ugyanaz maradt. Vö. Brassó városa I. Ferdinándnak. Brassó, 1529. február 9. Endre Veress: *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia.* I. Kolozsvár, 1914. (Fontes Rerum Transylvanicarum 4) 182–183.; Petru Rareş Beszterce városának. Harló, 1529. szeptember 10. Uo. 197–198.; Bethlen: *Erdély története,* I. 83–84.

42 A szász városok levéltárai szép számban őriznek eredeti szláv nyelvű levelezést a szomszédos román területek uraival, melyek egyben a Kárpátokon átívelő kapcsolatok mementói. A fenti témában lásd pl. 1530-ban Vlad havasalföldi vajda szláv nyelvű levélben tudatja trónra léptét a brassói bíróval és ígéri, hogy megtartja a jó szomszédságot a szokott módon. H. n., [1530.] június 4. In: Grigore G. Tocilescu: *Documente istorice slavo-române din Ţarâ-Românească şi Moldova privitoarea la legăturile ci Ardealul 1346–1603.* Bucureşti, 1931. 317. A sokszor kétes kimenetelű barátkozások egyik emlékezetesebb esete a brassóiak megállapodása Ştefan Rareş moldvai vajdával 1551-ben a jó szomszédság *(gute Nachbarschaft)* megtartása végett, aki ennek ellenére a törökök parancsára a következő esztendőben beütött Erdélybe és az egész Barcaságot végigdúlta. Chronik Ostermayer, 45., 50. A vajdák magyar nyelvű erdélyi levelezésével kapcsolatban lásd Jakó Klára: A moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztségviselők magyar nyelvű levelezésének kutatásáról. In: *Forráskutatás, forráskiadások, tudománytörténet.* I–III. Szerk. Korompay Klára et al. Bp., 2009–2014. ([I.] A Magyar Nyelvtudományi Társaság 229) II. 34–47.

43 Schuller: Georg Reicherstorffer, 234.

halom távolmaradása a szászok Báthory-ellenes diplomáciai manővereitől az 1610-es években. A jelenség oka bizonyára abban keresendő, hogy a kisebb szász városokba a hadseregek tetszés szerint be- és kivonulhattak, mivel e települések nem rendelkeztek megfelelő védelmi képességekkel. Emellett nem zárhatjuk ki a személyes kapcsolatok és a szimpátia erejét sem. Kőhalom királybírája, David Weyrauch, egy kortárs Habsburg-párti szemtanú szerint jó és becsületes ember volt, bár sajnálatos módon túlságosan kedvelte a magyarokat. Weyrauchról némi rosszallással állapították meg szász kortársai, hogy még Báthory Gáborral is képes volt jó viszonyt kialakítani. Az egyes pártok indulatos kommunikációján túl azonban nem lehet nem észrevenni azt az erőfeszítést, amit Weyrauch az erdélyi polgárháború beszüntetéséért tett, és vállalkozott a közvetítő szerepére nemcsak a fejedelemmel, hanem a támogatására Erdélybe küldött török csapatokkal is.[44]

Ez leginkább a közeli Brassó heves ellenállását tekintve lehetett igazán szembeszökő, melyről Maja Philippi brassói várostörténész vélekedése alapján az a nézet terjedt el szász körökben, hogy a Barca-vidék székhelyének különutas politikája és ezzel összefüggésben mozgatott gazdag külkapcsolati hálója rendszerszinten jellemzi a szászok kora újkori hatalmi játszmáit.[45] Mindebből annyi bizonyosan megállapítható, hogy Brassó Szeben mellett a másik nagy játékos szerepében tűnik fel a szász diplomácia kora újkori színpadán, ahol különösen a legközelebbi szomszéd, Havasalföld számított partnernek akár a fejedelmi hatalom ellenében is – ahogyan történt például a Radu Şerbánnal kötött szövetség esetén az 1610-es évek elején.[46] Fontosabb azonban az, hogy már a 17. századi kortárs szemlélő sem értékelte másképp a helyzetet, ha megpróbálta követni a városi magisztrátusok döntéseit, melyek akár a Szász Universitas álláspontjával szembehelyezkedve, gyakran az aktuális közvetlen katonai nyomásnak engedelmeskedve ingadoztak ellenállás és behódolás között az erdélyi háborúk során. Simon Czak a tizenöt éves háború forgatagában jegyezte le azt az egyébként jellemző tapasztalatot, hogy 1602-ben a szebeniek kitartottak a Habsburgok mellett, míg Brassó könnyedén felesküdött a törökös fejedelemre (Báthori Zsigmondra), „így tehát a szász városok ismét egymás ellen fordultak és egymással harcoltak".[47] Mivel 1603-ban átmenetileg megszilárdult a Habsburg-uralom Erdélyben, a brassóiaknak sok kellemetlenséget okozott pártváltásuk, és külön követséget menesztettek Prágába Rudolf császár kiengesztelésére.[48]

44 Erich Lassota titkos jelentése II. Mátyásnak. H. n., d. n. [1614.] Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Länderabteilungen (= LA) Ungarische Akten (= UA) Allgemeine Akten (= AA) Kt. 167. Kv. A. fol. 96–112. [Kiad. EOE VII. 139–147.]; Cziráki: Brassó és az erdélyi szászok szerepe, 851.

45 Philippi: *Michael Weiß.*

46 Cziráki: Brassó és az erdélyi szászok szerepe, passim. Brassó és a havasalföldi vajdák különlegesen szoros kapcsolatát kereskedelmi szerződések is támogatták. Pakucs-Willcocks: Transit Trade, 263. A havasalföldi vajda pályafutását feldolgozó legalaposabb munka: Manfred Stoy: Radu Şerban, Fürst der Walachei 1602–1611, und die Habsburger. Eine Fallstudie. *Südost-Forschungen* 54 (1995) 49–103.

47 Simon Czak: Ephemeris (1590–1602). In: *Chroniken und Tagebücher,* II. 379.

48 Chronik Massa–Fuchs, 331.; Annotata ex manuscripto Andreae Bogner, pastoris Marienburgensis. In: *Chroniken und Tagebücher,* II. 136. (= Annotata ex manuscripto Andreae Bogner)

A szász diplomáciát támogató eszközök – informális diplomácia a gyakorlatban

A gazdag szász városok esetében mindenekelőtt a pénzről kell szólnunk, mert erőforrásaik általában kiemelkedtek a térségben jellemző viszonyok között. E gazdagság alapját elsősorban a rendkívül élénk kereskedelmi tevékenység képezte, melynek egyéb hatásairól alább még lesz szó. Emellett olyan stratégiai jelentőségű ágazatok is Szászföldhöz köthetők, mint az erdélyi pénzverés, melynek sokáig Szeben volt a központja.[49] A stabil anyagi háttér bármilyen diplomáciai küldetés során nagyobb mozgásteret biztosított az utazás, a reprezentáció és a meggyőzés terén, hiszen a városi magisztrátusok nem sajnálták a pénzt ajándékokra, amikor támogatókat kívántak szerezni. De a szászok esetében hozzá kell számítanunk mindehhez egy további sajátos körülményt. Jól védett, tetszetős, bőséges árukészlettel rendelkező városaik a középkor óta vonzották a vendégeket, ideértve később magát az erdélyi fejedelmet is, aki a régi utazó udvartartásra emlékeztető gyakorlat alapján rendszeresen felbukkant népes udvarával, és amellett, hogy néhány napig a város vendégszeretetét élvezte, gyakran országos jelentőségű diplomáciai eseményeket is Brassó, Szeben, Beszterce, Medgyes vagy éppen Segesvár falai között rendezett meg a szász elöljárók tevékeny közreműködésével.[50] Ezek az alkalmak a magisztrátusok és az Universitas számára egyaránt lehetőséget biztosítottak arra, hogy a közösség saját érdekeit is érvényre juttathassa a jelen lévő követek – leggyakrabban oszmánok, havasalföldiek, moldvaiak – társaságában. A fennmaradt városi számadáskönyvek bőségesen dokumentálják azokat az összegeket és tárgyakat, amelyeket külföldi – és emellett erdélyi – méltóságoknak adtak át jóindulatuk megnyerése érdekében, továbbá ismert jó néhány olyan helyzet, melyben a diplomáciai udvarlás során megcélzott személy igazolhatóan számontartotta a szászok iránta való „jóakaratát". A 17. század egyik legizgalmasabb magyar származású oszmán méltóságviselője, a renegát Márkházi Pál fia, Deák Mehmed – szász forrásokban „Mehmed bég" – rendszeresen kapott ajándékokat és Konstantinápolyban a szász érdekek legfontosabb patrónusának számított.[51] Szerepe óriási jelentőségű volt 1612-ben, amikor

49 Oborni: *Erdély pénzügyei,* 63–66.

50 Szabó András Péter: A besztercei levéltár jegyzékei a fejedelmi udvarról (1636–1659). In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények.* 2015. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2016. 67–122.; Cziráki Zsuzsanna: „Eodem kompt ein Tschaus von der Portt". Török követek és hírvivők fogadása Brassóban a XVII. század első felében. In: *Az oszmán–magyar együttélés és hozadéka.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 339–351. E helyütt nincs mód egy másik sajátos, befogadással kapcsolatos jelenség tanulmányozására, noha különösen Moldva és Havasalföld vonatkozásában hasznos volna áttekinteni azokat az alkalmakat, amikor a jól védett szász városok refugiumként szolgáltak a trónviszályok elől menekülő előkelők számára. Lásd pl. Radu Paisie trónfosztását 1545-ben és a menekültek befogadását Brassóban. Chronik Ostermayer, 30. Lásd még a trónkövetelőkről szóló legfrissebb irodalomból: Marian Coman: Cross-Cultural Genealogies. Wallachian Pretenders and Their Rhetoric of Birthright in the 16th Century. In: *Genealogisches Wissen in Mittelalter und Früher Neuzeit. Konstruktion – Darstellung – Rezeption.* Hrsg. Giuseppe Cusa – Thomas Dorfner. Berlin–Boston, 2023. (Cultures and Practices of Knowledge in History/Wissenskulturen und ihre Praktiken 16) 335–345.

51 Személyéhez lásd még Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta. *Századok* 144 (2011) 915–974.; Sudár Balázs: Iszkender pasa és Bethlen Gábor. *Századok* 144 (2011) 975–996. Az oszmán birodalmi adminisztrációban érvényesülő renegátokról átfogóan lásd B. Szabó János – Sudár Balázs: A hatalom csúcsain. Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében. In: *Nemzetmentők*

a Báthory ellen lázadó szászok követeit – a szebeni Petrus Kamnert és Johannes Benknert, illetve az akkor még trónkövetelői minőségben feltűnő Ghiczy Andrást – személyesen kísérte be a szultáni székhelyre és kapcsolatait megmozgatva közbenjárt a fejedelemváltás érdekében.[52]

Az anyagi javakhoz hasonló jelentőséget tulajdoníthatunk az emberi erőforrásnak Szászföldön. Mint láthattuk, a szász lakosság közül kiemelkedő vezető politikusok gyakran fontos diplomáciai küldetéseket láttak el az uralkodó vagy éppen saját közösségük nevében, nyelvi kompetenciáik, hálózatépítő képességük mellett kormányzati/adminisztratív tapasztalatuk, illetve világlátottságuk és kiváló iskoláztatásuk is kiemelte őket a közegükből. A szászok Habsburg-udvari kapcsolatainak kimagasló alakja, Albert Huet szász gróf évszázadok óta ünnepelt alakja a szász közösségnek, ami nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy az Erdélyi Fejedelemség korában talán ő került a legközelebb a hatalom csúcsán elhelyezkedő személyekhez. Huet Bécsben kapott egyetemi képzést, sőt a Magyar Kancellária titkáraként bekerült a Habsburg-udvartartásba, ahol hasznos kapcsolatokat és szakmai tapasztalatot szerzett, mindeközben német anyanyelve mellett kitűnően megtanult latinul, magyarul és olaszul.[53] 1574-ben hazatért Szebenbe, ahol meredeken felfelé ívelő szászföldi karrierében szerepet játszott az is, hogy nagy tekintélyt szerzett magának a Báthoryak udvarában Gyulafehérváron, sőt Báthory István lengyel udvara sem volt ismeretlen előtte, ahol a szászok törvénykönyvének[54] elfogadtatása miatt fordult meg. Az itáliai kultúrát kedvelő Báthory Zsigmond kifejezetten élvezte, hogy a szász gróffal olaszul társaloghat, mindamellett nagyra értékelte Huet intellektusát, és, mint fentebb már szóba került, szívesen választotta német nyelvterületre vezetett diplomáciai küldetésre.[55] A szász grófot erős kapocs fűzte Rudolf császárhoz, akinél levelezésük tanúsága szerint német érzelmei mellett azzal támasztotta alá feltétlen hűségét, hogy pályája során mindösszesen négy Habsburg-házi uralkodót szolgált egyazon elköteleződéssel. A belévetett bizalom jeleként 1599-ben egy rövid időre Erdély Habsburg-helytartójának nevezték ki.[56]

vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben. Szerk. Hermann Róbert. Kolozsvár, 47–59.; Arhivele Naţionale ale României (= ANR) Serviciul Judeţean Braşov. Socoteli alodiale. V/20. Fol. 65.

52 Chronik Massa–Fuchs, 349–350.

53 Fazekas: *A Magyar Udvari Kancellária,* 379.

54 A szászok törvénykönyvéről több publikáció született az elmúlt 450 év során, itt egy közelmúltban megjelent hiánypótló forráskiadásra hivatkozom: Júlia Derzsi – Mária Pakucs-Willcocks: *Zum Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen. Edition und Studien zu Quellen und Vorarbeiten auf der Grundlage der Sammlung von Thomas Bomelius (1560–1563).* Sibiu/Hermannstadt, 2024. (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt 8.)

55 Schaser: Denkwürdigkeiten, 99. Az itáliai kultúra Báthory Zsigmond udvarában betöltött szerepéről lásd Erdősi Péter: Az itáliai erényekben vétkesnek mondott erdélyi fejedelem. *Sic Itur ad Astra* 1 (1996) 3. sz. 12–48.

56 Albert Huet Rudolf császárnak. Nagyszeben, 1597. január 9. Közli Schaser: Denkwürdigkeiten, 117., 129. E helyütt nincs mód részletesen kitérni az erdélyi Habsburg-kormányzat integrációs kísérleteire. A témában az alábbi munka nyújt általános tájékoztatást: Arens: *Habsburg und Siebenbürgen*. A legfrissebb idevágó kutatásokból, bőséges szász vonatkozású adatokkal lásd pl. Mátyás-Rausch Petra: Report on the Government of Transylvania, 1604. Notes on the Operation of the Provisional Habsburg Government Bodies. *Historical Studies on Central Europe* 4 (2024) Nr. 1. 134–150. Huet elköteleződését a Habsburg-ház mellett sokan nem nézték jó szemmel. Hídvégi Mikó Ferenc aligha csak saját nevében fogalmazta meg azt, hogy Szebenben „egy lator Süveg Albert vala, kiben tíz németnek lelke lakott". Hídvégi Mikó Ferenc Emlékirata. In: *Bethlen Gábor krónikásai*. Szerk. Makkai László. Bp., 1980. 44.

A humanista műveltség egészen speciális területeken fonódhatott össze a külkapcsolati aktivitással. A szebeni származású, ám bécsi egyetemi képzésben részesült Georg Reicherstorffer fontos erdélyi és diplomáciai küldetéseket valósított meg a kettős királyválasztás után a Habsburgok mellett agitálva, az uralkodó bizalmának alapját pedig az alkotta, hogy az egykori szebeni jegyző a térség szakértőjének mutatkozott. Bécsi udvari karrierstratégiájához kétségkívül hozzátartozott az Erdély- és Moldva-specialista imázs kialakítása, sőt a diplomáciai megbízások gyakorlati tapasztalatai mellett irodalmi-kartográfiai munkássága is ismert. Moldváról készített rövid jellemzése mellett Chorographia Transylvaniae címen leírást közölt az erdélyi területről, melyeket Ferdinándnak dedikált. Megemlíti még a szintén szebeni származású Oláh Miklóst, aki egyházi pályája mellett Habsburg Mária királyné titkáraként működött és tekintélyes személyes kapcsolathálójával kapcsolódott be az európai politikába különösen úrnője németalföldi helytartósága idején.[57]

További fontos tényező a szászok diplomáciai érvényesülésében az, hogy a középkor végén már jól igazolhatóan kiterjedt információs hálózatokat használtak, melyek hátterében legtöbb esetben üzleti partnereiket sejthetjük. A török fenyegetés fokozódásával a nagyobb városok kémeket [exploratores/Kundschafter] fizettek, akik az Oszmán Birodalom felől, leggyakrabban Havasalföld közbeiktatásával közvetítettek fontos információkat.[58] Georg Daniel Teutsch monumentális erdélyi szász történetében említi azt az adatot, hogy a vészterhes 1526-os évben Szeben város magisztrátusa legalább 16 hírnököt fizetett csaknem 50 arany értékben, mely összeg nagyjából egy ágyúöntő másfél éves zsoldjának felelhetett meg.[59] Kétségtelen, hogy az Oszmán Birodalom délkelet-európai viszonyokat átrendező hódításai nyomán a szász városok moldvai és havasalföldi kereskedelme egyre nagyobb jelentőséget kapott, de a 16. században még elevenen éltek a középkori Magyar Királyságot és a szomszédos német nyelvű régiókat átszövő kapcsolatok. A szebeni Petrus Haller levelezésének egy darabja alapján elképzelhetjük a híráramlás rendszerét: 1569-ben egy hitelügylet miatt kereste meg Nagyszombatból egy ismerőse és a Haller fiának nyújtott 200 gulden kölcsön visszafizetésének módján túl kimerítően tájékoztatta az októberi pozsonyi országgyűlés eseményeiről.[60]

57 *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata, aliarumque provinciarum et regionum succincta descriptio et explicatio. Georgio a Reychersdorff, Transylvano, autore.* Viennae Austriae, 1550.; *Moldaviae quae olim Daciae pars chorographia, Georgio a Reicherstorf, transsylvano etc. autore.* Excusum Viennae Pannoniae per Ioannem Singrenium, 1541. Oláh Miklós szebeni szász kapcsolatai jól dokumentáltak a szakirodalomban. Georg Reicherstorfferrel és Ruprecht Hallerrel való ismeretségére lásd pl. Oláh Miklós Ruprecht Hallernek. Zvolen, 1542. május 29. In: Nicolaus Olahus: *Epistulae.* I–II. Ed. Emőke Rita Szilágyi. Bp., 2018–2022. II. (1534–1553) 274–275.; Schuller: Georg Reicherstorffer, 223–292. Bővebben a térkép és történetírás szerepéről a magyarországi humanizmus körében lásd Péter Kasza: Kartierte Geschichtsschreibung. Humanistische Länderbeschreibungen mit oder ohne Karten. In: *Habsburg kartieren. Schriftbildliche Entwürfe von Herrschaft im 16. und 17. Jahrhundert.* Hrsg. Herbert Karner – Martina Strecken. Berlin, 2024. (KartenRäume/Mapping Worlds 1) 35–55.

58 Lásd pl. Markus Pemfflinger jelentését a török hadak körül elhelyezett megfigyelőiről. Markus Pemfflinger I. Ferdinándnak. Nagyszeben, 1529. május 8. Veress: *Acta et epistolae,* 189.

59 Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 151.

60 Az információkat Haller már aligha tudta hasznosítani, mert ugyanezen év decemberében elhunyt. Hieronymus S[...] harmincados német nyelvű levele Petrus Hallernek. Nagyszombat, 1569. november 8. ANR Serviciul Judeţean Cluj. Fond fam. Haller. Nr. 22. fol. 1–2.

A határokon átlépő információáramlás tárgykörét érinti a levélvivő futárok – *Stadtreiter, Postdiener* – kérdése. Egy átfogó szászföldi elemzés ebben az esetben is hiányzik még, 16–17. századi szebeni és brassói példák alapján azonban úgy tűnik, legalább a nagyobb városok gondot fordítottak arra, hogy saját költségükön speciális személyzet biztosítsa a hírek és levelek megbízható, gyors célba juttatását. Különösen figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel Konstantinápolyt vették célba, ebben az esetben ugyanis kimagaslóan nagyszámú hírvivőt ismerünk. A török területen tapasztalt kurír – amilyen például a több tucat konstantinápolyi küldetést teljesítő Bethlen-kori brassói futár, a döntően szász szolgálatban dolgozó Csukás István volt – szolgálatait időről időre maga a fejedelem is igénybe vette. E sajátos munkakörben alkalmazott városi hivatalviselő tehát bizonyos feltételek teljesülése mellett egyszerre dolgozhatott a városnak és az országnak, mely kettősség oka elsősorban a szolgálathoz szükséges képességek komplexitásában keresendő. Habsburg analógiák alapján tudjuk, hogy a „török kurír" az utazással járó fizikai teljesítmény mellett nagy tapasztalattal rendelkezett a szultáni székhelyhez vezető útvonalon, illetve a török mellett egyéb – délszláv, de az erdélyiek esetében bizonyosan román – nyelveket is bírnia kellett. Azt azonban már további kutatások hivatottak eldönteni, vajon a Szászföldön alkalmazott futárok csupán egyszerű hírközvetítők voltak, vagy Habsburg oldalon alkalmazott kollégáikhoz hasonlóan kisebb diplomáciai feladatokat is elláthattak.[61]

Mindezt kiegészíti a hálózatépítés nagyon régi kulturális gyakorlata a szászok körében, melynek alapja a szász szerzők által szinte szállóigeként emlegetett három tényező – *Gewerbe, Handel, Studium*, vagyis ipar, kereskedelem, tanulmányok –, a középkor óta meghatározó alapjai a közösség anyagi és szellemi gyarapodásának.[62] A kereskedelmi kapcsolatok jelentőségéről a diplomáciában már volt szó, az európai oktatási és hatalmi központokban kialakított interperszonális hálózatok szerepe azonban szintén figyelemre méltó. Az Erdély határain kívül eső barátságok, közös diákévek élményeiből táplálkozó kollegiális viszonyok működését remekül megvilágítja Carolo Magno esete. Ő a századfordulón a Habsburg-udvar kevésbé ismert középhivatalnokai közé tartozott, a 17. század elején pedig megszerezte a főpostamesteri címet, ennek megfelelően a közép-európai híráramlás egyik fontos szereplőjévé vált.[63] A tizenöt éves háború során bekapcsolódott a Habsburg-uralom alá vont Erdély ügyeibe és császári biztosként többek között Szebenben teljesített szolgálatot. A szász forrásokból megtudhatjuk, hogy Magno fontos összekötő szerepet játszott a szászok és Prága, illetve Bécs között, Albert Huettel közvetlen

61 Részletesen az erdélyi posta gyakorlatáról és a szászok (különösen Szeben) szerepvállalásáról lásd Júlia Derzsi: Servicii poştale la Sibiu în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. In: *Studii de istorie a oraşelor: In honorem Paul Niedermeier.* Ed. Dan Dumitru Iacob et al. Bucureşti, 2017. 360–374.; Cziráki: Eodem kompt ein Tschaus von der Portt, 339–351.; Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban.* Bp., 2011. (Udvartörténet Kötetei 3) 107–123.; Szabados János: Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezírnél. Heinrich Julius Wachin (Wogin) beszámolója Köprülü Mehmed táborában való tartózkodásáról. *Fons* 27 (2020) 61–95.

62 Legutóbb a szászok városi társadalmi hálózatairól lásd Nagy Andor: *Tisztviselői életpályák. A brassói szász vezető elit társadalmi érvényesülése (1650–1750).* Bp., 2024. (Társadalomtörténeti Monográfiák 15.)

63 II. Mátyás dekrétuma Carolo Magno főpostamesternek. Regensburg, 1613. augusztus 7. ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA] Familienarchive. Paar Akten. Kt. 13. Nr. 2.

viszonyt ápolt,[64] ám erdélyi érintettsége később sem halványult el. Valószínűleg ő lehetett az 1610-es évek kiemelkedő szász diplomatájának, Johannes Benknernek egyik fontos bécsi kapcsolata, melynek hátterében az 1590-es évek végén együtt töltött itáliai és prágai diák- és hivatali gyakornokévek állhattak.[65]

E hálózatok adott esetben egészen messzire elérhettek. 1615-ből maradtak fenn olyan akták a szász választófejedelem udvarában, melyek egyértelműen igazolják, hogy a szász küldöttségek képesek voltak átlépni a Habsburg Monarchia határait és kapcsolatokat gyűjteni a Német-római Birodalomban. Az iratok további fontos tanulsága, hogy megvilágítják a szászok külpolitikai aktivitásának módszereit. Kiderül belőlük ugyanis, hogy ez esetben nem csupán saját, személyes képviselő révén – a szebeni Nathan Wagner és Valentin Seraphin – álltak kapcsolatban János György szász választóval, hanem egy másik közvetítőn keresztül is. Az erdélyi – és főként a törökök elleni – háború egyik elkötelezett híve a bécsi udvarban, Michael Adolf von Althan azonosítható a kapcsolatháló egyik csomópontjaként, akinél találkozhattak az erdélyi szászok és a szász választófejedelem képviselői, és ő az, aki egyértelműen előbbiek patrónusaként lépett fel.[66] Hasonló, közvetítőket sejtető mintázat körvonalazódik egy korábbi akció esetében is, midőn 1611-ben II. Mátyás nevében hívták fel segítségnyújtásra a brandenburgi őrgrófot.[67]

Ezek a tényezők a szász közösségek életének egy kulcsfontosságú vonására irányítják a figyelmet, mégpedig a mobilitásra, ami az értékes külhoni kapcsolati tőke mellett Erdélyen belül, a szász városok társadalmában is éreztette hatását. Itt megjegyzendő, hogy az erdélyi szászok által lakott területek földrajzi értelemben nem alkottak zárt egységet, és a szomszédos közösségekkel igyekeztek szabályozott és ellenőrizhető viszonyt kialakítani. De a szász települések semmiképp sem szigetelődtek el egymástól, sőt a betelepülést bizonyos feltételek teljesülése mellett engedélyezték a szász közösségekben akár egészen távoli vidékekről érkező jövevények esetében is: többségében német kulturális hátterű lelkészek, tanítók, kereskedők a magisztrátus engedélyével – és általában legalább egy tekintélyes helyi pártfogó ajánlásával – letelepedhettek a városokban.[68] Ez azonban nem kizárólag erdélyi sajátosság, a német városi lakosság – vagy legalábbis annak kereskedő és iparos rétege – már a késő középkortól kezdve kiterjedt és sokszínű hálózatot alkotott

64 Albert Huet Rudolf császárnak. Nagyszeben, 1597. január 9. Közli Schaser: Denkwürdigkeiten, 117.; II. Rudolf Albert Huetnek. [Kézbesítette Carolo Magno.] Prága, 1596. november 25. ANR Serviciul Judeţean Sibiu. Magistratul oraşului Sibiu. Col. Medievale Seria. U IV Nr. 1432.

65 Annotata ex manuscripto Andreae Bogner, 134.

66 János György szász választófejedelem Michael Adolf von Althannak. Neustadt an der Orla, 1615. július 3. Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden. Geheimer Rat [Geheimes Archiv]. 10412/14. fol. 1–2. Michael Adolf von Althan János György szász választófejedelemnek. Bécs, 1615. július 23. Uo. 3–4. Nathan Wagner és Valentin Seraphin János György választófejedelemnek. H. n., d. n. [1615.] fol. 14–20. Althan szerepéről lásd Molnár Antal: Végvár és rekatolizáció. Althan Mihály Adolf és a magyarországi katolikus restauráció kezdetei. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században.* Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 390–399.

67 Számos idevágó iratot tartalmaz a „König Matthias notificiert den Vorlauff mit dem Bathori. Anno 1611", melyek részletes felsorolásától itt eltekintek. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. I HA Rep 3. Geheimer Rat. Böhmisch–österreichische Religionsirrungen [...] Nr. 16. Mind a brandenburgi, mind a szászországi dokumentumokra Kármán Gábor hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönet érte.

68 Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen,* 169–170.; Flóra: *The Matter of Honour,* 142–151.

Közép- és Kelet-Európában, amelyet régiók és államhatárok fölött átívelő családi kapcsolatok és migrációs mozgások fűztek össze.[69]

Ha áttekintjük a 16–17. század prominens szász szereplőit, azzal szembesülünk, hogy sokan közülük betelepülőnek számítottak Szászföldön. A Hallerek késő középkori mobilitása és a család magyarországi–erdélyi érvényesülése Szabó András Péter munkái alapján jól ismert a történetírás számára.[70] Az erdélyi államiság küszöbén hasonló fordulatos pályát futottak be a Pemfflingerek, akik Svábföldről települtek Budára, majd a Jagelló-udvarban kötöttek jövedelmező üzleteket. Markus Pemfflinger Habsburg Mária királyné környezetében mozgott és 1521-ben az uralkodópár erdélyi politikai céljaival összhangban került Szebenbe, ahol szokatlanul gyorsan házasodott és épült be az elitbe, sőt a legmagasabb szász tisztség – szász gróf – is osztályrésze lett.[71] De a legendás szász nemzeti hős sem született szász: Michael Weiss édesapja Csehországból települt át Medgyesre, a helyi elitbe nősült, fia pedig Brassót választotta kereskedelmi és politikai tevékenysége központjaként.[72] Brassói letelepedésének legfőbb támogatója egy másik bevándorló, Johannes Hector kereskedő és tanácsúr, akiről éppen Weiss naplójából tudjuk, hogy származását tekintve Noricus – vagyis ausztriai – volt.[73] Megjegyzendő, hogy a számos példa ellenére a betelepülők között nem csupán németeket találunk, az 1614–1616-ban a Bethlen Gábor elleni összeesküvésbe rövid ideig bekapcsolódó Franciscus Coch besztercei polgár a vele tárgyaló császári megbízott Erich Lassota szerint itáliai származású volt, emellett szerteágazó lengyel kapcsolatokkal rendelkezett.[74]

69 Christina Lutter et al.: Kinship, Gender and the Spiritual Economy in Medieval Central European Towns. *History and Anthropology* 32 (2021) 249–270.; Teke Zsuzsa: Kassa külkereskedelme az 1393–1405. évi kassai bírói könyv bejegyzései alapján. *Századok* 137 (2003) 381–404; Konrad Gündisch: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte*. Köln–Weimar–Wien, 1993. (Studia Transylvanica 18) 185.

70 Szabó: Die Beziehungen der Siebenbürger Familie Haller; Szabó András Péter: *Haller Gábor. Egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája.* Bp., 2008. [Doktori disszertáció.]

71 Schuller: Georg Reichserstorffer, 225. Flóra Ágnes bővebb kifejtése Pemfflinger szebeni felemelkedéséről további befolyásos szászokat is megvilágít, akik idegenekként integrálódtak a városban, tipikusan helyi házasság és háztulajdon segítségével. Flóra: *The Matter of Honour,* 153–154. A német városokból betelepülőket olykor családnevük alapján azonosíthatjuk a szászok között, lásd pl. a neve alapján nürnbergi eredetű Petrus Norimberger szebeni polgár peres ügyének dokumentációját 1548-ból a birtokában lévő halastó miatt. Mária Pakucs-Willcocks: *„zu urkundt in das Stadtbuch lassen einschreiben" Die ältesten Protokolle von Hermannstadt und der Sächsischen Nationsuniversität (1522–1565).* Hermannstadt–Bonn, 2016. (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt 5) 176–177.

72 Weiss: Liber annalium, 140.

73 Weiss és Hector viszonya később bizonyára megromlott, mert Weiss naplójában 1593-ban már úgy jellemzi korábbi patrónusát, mint aki „pharisaeus, despiciebat reliquos", vagyis farizeus, aki lenézi a többieket. Weiss: Liber annalium, 144.

74 Erich Lassota titkos jelentése II. Mátyásnak. H. n., d. n. [1614.] ÖStA HHStA LA UA AA Kt. 167. Kv. A. fol. 96–112. [Kiad. EOE VII. 139–147.]

További kutatások

Noha az erdélyi szászok külkapcsolataira irányuló kutatás még gyerekcipőben jár, a felsorolt tényezők alapján mindenképp fontos kiindulási pontnak tekinthető az, hogy a szászok erős, Erdély határain túlnyúló kapcsolathálót alakítottak ki az évszázadok során, mely többféle célt szolgálhatott. Ezek közül a diplomáciai aktivitás csupán egy lehetőség, amelyet korántsem használtak állandó jelleggel, leginkább az erdélyi válsághelyzetek váltottak ki ilyesfajta reakciókat az egyes közösségekből. A jövőbeni vizsgálatok természetesen még hozhatnak meglepetéseket, a kutatás eddigi eredményei alapján mégis az körvonalazódik, hogy a szászok aktív bekapcsolódása az Erdély határain kívül zajló politikai folyamatokba a Bethlen-korszaktól fogva folyamatosan csökkent. A jelenség okát talán abban kereshetjük, hogy a századelő hatalmi harcai nyilvánvalóvá tették a főhatalom birtokosai – elsősorban a fejedelem, valamint klienshálózata – számára, hogy a szászok anyagi és személyi erőforrásain alapuló nemzetközi kapcsolatháló szélsőséges esetben súlyos hatalmi kockázatot jelenthet. E következtetést mindenekelőtt Bethlen Gábor vonhatta le, aki közvetlen közelről volt tanúja és egyben haszonélvezője a szászok képességeinek. Nem tartom tehát hétköznapi kormányzati döntésnek, hogy uralmának megszilárdítása után számos lépést tett a szászok felügyeletére. Ezt a célt elsősorban gazdasági forrásaik szigorúbb ellenőrzés alá vonásával érte el,[75] de láthatóan hasonló kurzust követett a két Rákóczi György is, sőt tovább is léptek, amikor a szigorú gazdaságpolitika mellett olyan sarkalatos jogokat törtek meg, amilyen például a nem szász jogon élők szász városokba való beköltözésének korlátozása.[76]

Újabb kutatások tovább árnyalhatnák az eddigi szórványos adatok alapján kialakult vázlatos képet, amihez elsősorban több, a kora újkori szász diplomáciát célzó, levéltári mélyfúrásokon alapuló esettanulmányokra lesz szükség. A kortárs diplomáciatörténet egyik meghatározó irányvonala, az aktorközpontú szemlélet és a diplomáciai szerepkörben feltűnő személyek kulturális gyakorlatainak – interkulturális diplomácia, multilojális alattvalói attitűd, többnyelvű kommunikáció és közvetítő *(go-between)* szerep, határokon átnyúló patrónus-kliens hálózatok[77] – részletes megismerése nagymértékben hozzájárulna ahhoz, hogy élesebben lássuk a szász diplomácia regionális szerepét, miközben a várostörténet is fontos eredményekkel gazdagodhat. Mi több, az erdélyi szász példákon elgon-

75 Mátyás-Rausch Petra: Vámjövedelmek a hatalmi mechanizmusok szolgálatában: A harmincadvám jelentősége Erdélyben a 17. század első felében. *Korall* 91 (2023) 62–86.; Cziráki Zsuzsanna: „Durante beneplacito nostro". Brassó és az erdélyi szász rendi érdekérvényesítés Bethlen Gábor uralkodása idején a törcsvári birtokok tükrében. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónralépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Szerk. Dáné Veronka et al. Kolozsvár, 2014. 608–611.

76 In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. I–XXI. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896–1901. (Milleniumi Emlékkiadás 1–21) III. (1540–1848. évi erdélyi törvények) 153. [Approbata constitutiok. R. LXXXI. Cz. 1. cz. Titulus LXXXI. (LXXXI. Czim.) Városok állapotjáról.]

77 Alig ismert a szász–lengyel kapcsolatok története, noha több jel is utal arra, hogy szász szereplők kapcsolatban állhattak a lengyel–litván állam hatalmi elitjével. A már említett besztercei Franz Koch mellett lásd még a brassóiak 1602-es lengyelországi küldetését vagy a lengyel csapatok részvételét Brassó oldalán az 1610-es évek erdélyi polgárháborúi során. Annotata ex manuscripto Andreae Bogner, 135–136.; Diarium des Andreas Hegyes. In: *Chroniken und Tagebücher,* II. 461.

dolkodva akár érdemes lenne a kora újkori erdélyi tisztviselői életpályamodellek között kialakítani egy sajátos ágenstípust, a városi hivatalnok-diplomatát. A személyes élettörténetek tanulmányozásának további hozadéka lenne az erdélyi elit és azon belül a szász elit közötti viszony mélyebb megismerése, hiszen a szász vezető személyeknek nyújtott fejedelmi adományok, illetve a bécsi magyar királyi udvarhoz köthető nemesítések a szászok körében egy a mai ismereteinken jóval túlmutató, komplex identitást és közjogi helyzetet feltételez.[78]

Az eddigi eredmények tanulsága alapján a Habsburg uralkodói központ jelentősége a szászok számára kiemelkedő volt. A jelenség okai a német kulturális és gazdasági kapcsolatok mellett a középkori hagyományokkal is magyarázhatók, hiszen a szász közösségek az erdélyi oszmán vazallitás tudomásulvétele mellett a Habsburgokra legitim magyar királyként tekintettek, és – ahogy fentebb láthattuk – a 16. században sokan reménykedtek egy Habsburg országegyesítésben. Ezt az elképzelést táplálta a bécsi udvar is, hiszen I. Ferdinánd és utódai a középkori hagyományokat folytatva Szent István birodalmának örököseként valójában sosem mondtak le a teljes Magyar Királyságra formált jogukról, sőt bizonyos érvelések alapján a Havasalföldet és Moldvát szintén az örökség részének tekintették.[79]

A kevésbé kedvező forrásadottságok ellenére azonban úgy tűnik, hogy a szász vezetők a Portával fenntartott kapcsolatra hasonló gondot fordítottak, sőt a lengyel királyi udvarról sem feledkeztek meg. A Magyar Királyság felbomlása előtti alapokra építve a régiós birodalmi központok mellett vitathatatlanul nagy jelentőséget tulajdonítottak a szomszédos román vajdaságoknak, mivel fontos gazdasági szálak fűzték őket a szász városokhoz, és szükség esetén a fegyveres konfliktusok elkerülése vagy kivédése is ezt kívánta. Az erdélyi szász külkapcsolatok alakításában a Szász Universitas és a városok mint részben önálló politikai entitások aktivitása a diplomáciatörténet tágabb kontextusában is figyelemre méltó, mivelhogy esetükben az újabb trendekhez illeszkedő, nem állami szintű szereplők *(non-state actors)* egy sajátos típusa bontakozik ki, jelesül az autonóm közösségé.[80] A fejedelemség kori szász diplomácia hatóköre és eredményessége ugyan erősen fluktuált, az eddigi kutatások alapján kirajzolódó gyakorlat – a külkapcsolati aktivitás

78 Lásd pl. Michael Weiß 1569. április 1-én, Bécsben kiállított címereslevelét. ÖStA AVA Adelsarchiv. Hofadelsakten. Allgemeine Reihe. 1064.26. A szász hivatalnoktörténetben Derzsi Júlia publikált fontos, előremutató eredményeket. Derzsi Júlia: Párhuzamos életrajzok. Thomas Bomelius és Matthias Fronius. Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben.* Szerk. Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás. Kolozsvár, 2017. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287) 43–61.; Derzsi: Egy hivatalnok mindennapjai.

79 II. Mátyás János Zsigmond brandenburgi őrgrófnak Erdély, Havasalföld és Moldva helyzetéről. Prága, 1611. augusztus 28. „König Matthias notificiert den Vorlauff mit dem Bathori. Anno 1611". Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. I HA Rep 3. Geheimer Rat, Böhmisch-österreichische Religionsirrungen [...] Nr. 1.; Oborni: Between Vienna and Constantinople. A Habsburgok Erdélyről, Havasalföldről és Moldváról kialakított álláspontját összefoglalóan érintem a következő tanulmányban: Zsuzsanna Cziráki: Habsburgs Looking East. Diplomatic Decisions and Early Modern Orientalism in the Seventeenth-Century Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook.* 2026. [Megjelenés alatt.]

80 Vö. John Watkins: Premodern Non-State Agency. The Theoretical, Historical, and Legal Challenge. In: *Beyond Ambassadors. Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy.* Ed. Maurits A. Ebben – Louis Sicking. Leiden–Boston, 2020. (Rulers & Elites 19) 20–37.

különféle szintjeinek együttes alkalmazása gazdag informális eszköztár mellett – a kora újkori diplomáciai teátrum színterén jól tükrözi a külpolitikai kihívásokra adott sokféle, mindig az adott helyzethez igazodó reagálási stratégiát a kritikus időszakokban. Mindamellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy mindez sohasem vezetett szászföldi szeparatizmushoz. A Szász Univesitas a rendelkezésre álló eszközökkel ehelyett olyan rugalmas struktúrát épített fel, amely a saját partikuláris érdekeinek szem előtt tartása mellett elválaszthatatlanul egybeforrt Erdély 1526 után új formát öltő helyzetével, pontosan tükrözte a világbirodalmak szorításában őrlődő fejedelemség sorsát, melynek részeként a szászság sajátos helyzetéből fakadó feltételek és lehetőségek mentén sikeresen küzdött a fennmaradásért.

CONTENTS

STUDIES

Balázs Kertész Life and Career of Tatamér, Provost of Székesfehérvár and Royal Vice-Chancellor 1

Miklós Fóti From Tax Farmer to *Sancakbeyi*. The Career of Ferhad *Ağa* and *Bey* on the Habsburg–Ottoman Frontier 29

Zsuzsanna Cziráki Scenes and Tools of Transylvanian Saxon Diplomacy in the 16th and 17th Centuries 45

Lídia Kustár An Attempt to Reconstruct the Childhood of Judit Sallér of Jakabháza and her Marriage to Count György Festetics of Tolna 71

András Cieger Mór Jókai and the First Association of Journalists in Hungary 99

Dániel Miklós Snapshots of the Public Sentiment in Czechoslovakia, 1938–1939 115

OBSERVER

Hajnalka Kuffart The Accounts of the Archdiocese of Esztergom from the Matthias Era (1486–1490). The First Volumes of a Source Publication Series on a Hungarian–Italian Mixed Accounting System 133

István Kádas The Functioning and Pitfalls of the Portal Tax System in the Jagiellonian Era. Presentation of a Project Carried out under the János Bolyai Research Fellowship of the Hungarian Academy of Sciences 143

Szilvia Czinege Critical Edition of István Széchenyi's Letters. Research Report 155

E számunk szerzői

Cieger András, tudományos tanácsadó, osztályvezető, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Újkori osztály ● Cziráki Zsuzsanna, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Intézet ● Fóti Miklós, tudományos segédmunkatárs, ELTE HTK TTI, Délkelet-Európa története osztály, Turkológiai kutatócsoport ● Kádas István, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kertész Balázs, tudományos főmunkatárs, Városi Levéltár és Kutatóintézet [Székesfehérvár] ● Kuffart Hajnalka, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kustár Lídia, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék, Történelem Segédtudományai Doktori Program ● Miklós Dániel, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Tudományos Igazgatóság

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft
Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009 26001